

Türkiyede Tütün İstihlâki ve İnhisar Fiyatları

—MUKAYESELİ ETÜD—

Y a z a n :

Dr. REFİK-ŞÜKRÜ SUVLA

İstanbul Üniversitesi İktisat

Fakültesi Doçentlerinden

GİRİŞ

Tütün istihlâki bugün hemen her memleketi iki bakımdan ehemmiyetle alâkadar etmektedir: a) Millî ekonomi, b) Devlet maliyesi.

Millî ekonomide tütün meselesinin ehemmiyeti bilhassa memleketin tütün müstahsili olup olmasına göre tahavvül eder. Tütün müstahsili memleket, tütünün iyi kalitede bol olarak yetiştirilmesi ve yüksek fiyatlarla geniş dış mahreçlere sevk edilmesi imkânlarını ararken topraklarında tütün yetişmeyen memleket de mümkün mertebe ucuz ve iyi tütün almak gayesini güder.

Meselenin millî ekonomiyi alâkadar eden cihetinden ziyade bu etüdü tütün istihlâkinin Devlet maliyesi bakımından ehemmiyetini tebarüz ettirmeğe hasredeceğiz.

Bu yazıda tetkik ve halletmek istediğimiz meseleyi şu şekilde hülâsa edebiliriz: Türkiyede dahili istihlâke mahsus mamul tütün satışı Devlet inhisarındadır. Memleketin içinde bulunduğu iktisadî şartlar nazarı itibara alınarak İnhisar İdaresinin varidatını çoğaltmak gayesile hali hazırdaki istihlâk miktarını genişletmek imkânı var mıdır? Böyle bir imkân mevcut olduğu takdirde ne gibi tedbirlere tevessül etmek icap eder?

Meselenin tetkiki esnasında yabancı memleketlerin mümasil durumlarından mukayese suretile istifade etmeyi de ihmal etmiyeceğiz.

1) Evvelâ Türkiye'de hali hazırdaki tütün istihlâkinin normal bir seviyede olup olmadığını tetkik edelim. Bu hususu tesbit edebilmek için en muvafık usul Türkiye'de ve yabancı memleketlerde kâhil nüfus başına isabet eden tütün istihlâk miktarlarını mukayesedir.

İstihlâk istatistiklerinin bir hususiyeti vardır. Bunlar doğrudan doğruya istihlâk fiillerinin rakam halinde tesbit edilmiş kıymetleri değildir. İstihlâk istatistikleri ekseriyetle, daha doğrusu hemen umumiyetle ticaret ve istihsal istatistiklerinden bir takım hesaplarla istihraç edilir.

Tütün istihlâk istatistikleri, memleketlerin tütün müstahsili olup olmadıklarına ve satışın monopol elinde bulunup bulunmadığına göre muhtelif usullerle tesbit olunur. Bu usulleri sıralıyalım:

a - Tütün müstahsili memleketlerde	}	Satış monopolü varsa	{ Monopol satış miktarı istihlâki ifade eder.
		Satış monopolü yoksa	{ İstihsal + ihracat + istok azalması (veya — istok çoğalması) istihlâki ifade eder.
b - Tütün müstahsili olmıyan memleketlerde	}	Satış monopolü varsa	{ Monopol satış miktarı istihlâki ifade eder.
		Satış monopolü yoksa	{ İthalât + istok azalması (— İstok çoğalması) istihlâki ifade eder.

Hem müstahsil, hem de ithalâtçı memleketler için bu tarzların kombinezonunu kabul etmek lâzımdır. Görülüyor ki tütün istihlâk istatistiği yapmak için ekseriya bir çok istatistiklerin (istihsal, haricî ticaret, istok) bilinmesi lâzımdır. Halbuki istihsal ve istok istatistiklerinin sıhhatle tesbiti güç ve teşkilâtı noksan memleketlerde imkânsızdır; bu sahada neşredilen rakamlar ekseriyetle sırf tahmine istinat eder. En sıhhatli tütün istihlâk istatistikleri tütün istihsal etmeyen monopolü memleketlerinkilerdir; çünkü basit ve hesabı nisbeten rını kat'iyetle ifade etmekten uzaktır. Müstahsil monopolü memleketlerde monopolün satış miktarı kanaatımızca istihlâk miktarını kat'iyetle ifade etmekten uzaktır. Müstahsil monopolün memleketlerde tütün ziraatçilerinin şahsî istihlâki ve bilhassa kaçak satışlar ekseriya mühim bir yekûn tutmakta ve istihlâk istatistiklerine esas teşkil eden monopol satış miktarına tabiatile dahil bulunmamaktadır. Binaenaleyh tütün satışının monopol altında bulunduğu tütün

müstahsili memleketlerde hakikî istihlâk miktarını bulmak için monopol satışına kaçak istihlâk miktarını tahminî olsa dahi ilâve etmek lâzımdır.

Kaçakçılığın tütün müstahsili ve mücaviri mmtakalarda hayli mühim bir miktara eriştiğini bizzat Türkiye İnhisarları Umum Müdürlüğü'nün satış istatistikleriyle tesbit etmek mümkündür.

Melfuf I No. 11 tablo (bakınız sahife: 100) İnhisarlar İdaresinin 937-938 malî senesinde belli başlı başmüdürlükler mmtakalarında mamul tütün satışı göstermektedir. Başmüdiriyyetler mmtakalarında nüfus ve umum satış miktarları mukayese edilince şu noktanın göze çarpmaması imkânsızdır: İzmir ve Samsun mmtakalarının ikisi de tütün müstahsilidir. Mmtaka nüfusu Samsun'da % 15 kadar daha fazla olduğu halde, satış miktarı İzmir'in hemen yalnız %25 i kadardır. İzmir'in daha yüksek iştirâ kudretine malik olduğu gözönünde bulundurulsa bile, Samsun'da tütün müstahsilinin ve daha mühim olarak müstahsil olmıyanların kaçak tütün içtikleri meydandadır. Aynı mukayesesi Samsun'la Adana, Konya, Eskişehir gibi gayri müstahsil veya az müstahsil mmtakalar arasında yaparsak, yine işaret ettiğimiz nokta kendiliğinden tezahür eder.

Tetkik ettiğimiz istatistikler *müstahsilin kaçak zatî istihlâkinin ve kaçak satışının* mevcudiyetini meydana koymaktadır. Fakat miktar bakımından asıl ehemmiyetle nazarı dikkate alınması icap eden cihet, *müstahsil mmtakalardan gayri müstahsil mmtakalara yapılan tütün kaçakçılığıdır*. Bu kaçakçılığı Tütün İnhisar İdaresi'nin satış istatistikleri arasında yapılacak bir mukayeseden istihraç etmek imkânsızdır.

İnhisar İdaresi, kaçak miktarının heyeti umumiyesini tesbit için başka bir yoldan yürümüştür. Bütün mmtakalar mahsulü tarlada toplanmadan eksperler vasıtasile tahmin ettirilmiş, bilâhare, İnhisarlar depolarına teslim edilen, harice sevkolunan ve ihracat için depolanan miktar tesbit edilmiştir. Arada yuvarlak hesap 6 milyon kg. bir fark bulunmaktadır. Bu 6 milyon kg. tütünün memleket dahilinde kaçak olarak yer değiştirdiğine ve istihlâk edildiğine hükmetmek icap etmektedir. Bundan dolayıdır ki Türkiye'nin hakikî ve fiilî istihlâk miktarını tayin etmek için İnhisar İdaresinin satışlarına bu rakamı ilâve etmek lâzımdır. Altı milyon kaçak istihlâkten nüfus başına isabet eden miktar: 370 gramdır. Bu miktarı senelik İnhisar satışından nüfus başına isabet eden 795 grama ilâve edersek 1165 gramlık bir yekûna vasil oluruz.

İnhisar İdaresinin varidatını arttıracak ilk basit tedbir, tabiidir ki kaçakçılığın önüne geçecek hareketlerin teşdididir.

2) Şimdi bahsettiğimiz kaçakçılığı ve baliğ olduğu istihlâk miktarını bir emri vaki olarak kabul ettikten sonra İnhisar İdaresi'nin hali hazırdaki satış miktarını ve dolayisile kazancını çoğaltmak iktidarında olup olmadığı hususunu tetkik edelim.

İnhisar İdaresinin sattığı tütün bir tek kalite ve fiatta olsaydı, tetkik mevzuu kolay ve basit bir mecraya dökülür ve netice de o nisbette ihticaca salih bulunurdu. Fakat İnhisar İdaresi'nin satış hacmi içinde muhtelif kalite ve fiyatlar ve hattâ muayyen kalite ve fiyatlara sahip muhtelif satış mntakaları (sektörleri) mevcut bulunduğu için carî istihlâk hacminin yükseltilme meselesi çok muğlâk bir şekil almaktadır.

Bu güçlükleri yenmek ve elde edilecek neticelerin sıhhatini çoğaltmak için etüdü iki kısma ayırmayı muvafık buluyoruz:

I) Umum istihlâk hacmi üzerinde düşünceler;

II) İnhisar İdaresi umum satışında miktar bakımından büyük bir ehemmiyet arzeden köylü mamul tütünü istihlâk hacmi üzerinde düşünceler.

I

UMUM İSTİHLÂK HACMİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Tütün umum istihlâk-hacmimiz bilhassa üç âmil tesirine tâbidir:

- 1) Satış fiyatı;
- 2) Vatandaşların geliri yahut iştira kudreti;
- 3) Satış teşkilâtı.

4) Halkın keyfi varisi maddelere kurpfon yakınlığı.

Satışın monopol halinde bulunması satış fiyatının inhisarcı tarafından keyfi bir surette tesbit edilmesini intaç etmez. Satış inhisarı, sırf azamî kazanç hedefile hareket etse bile (T. C. İnhisarlar İdaresinin bu hedef -yani malî fonksiyon- yanında milli ekonominin vaziyetini korur sosyal tedbirler aldığı malûmdur) fiyat tesbiti hususunda inhisarına aldığı malın talep hacmi elâstikiyetile çok yakından alâkadar bulunmak zaruretindedir (başka tâbirle: malın tatmin ettiği ihtiyacın mübremiyet derecesile çok yakından ilgilidir). İnhisar İdaresinin sattığı tütünün nevi ve fiyatları ve müstehlik kitleleri muhtelif olduğu için elâstikiyet ve buna göre fiyat tesbiti meselesini etüdüün ikinci kısmına bırakmak mecburiyetindeyiz.

Türkiye'nin tütün istihlâkinin normal bir seviyede olup olmadığı hususunu belirtmek için memleketimiz istihlâk miktarını yabancı memleketler istihlâk miktarlarıyla mukayese etmek icap eder. Fakat istihlâk miktarlarının doğrudan doğruya mukayesesinden bir fayda elde edilemeyeceği tabiidir. Miktarları, mümkün mertebe aynı şartlara irca ederek mukayese etmek hiç şüphesiz daha kıymetli neticeler elde etmemize âmil olacaktır. İlk iş olarak nüfus başına isabet eden istihlâk miktarlarının mukayesesi düşünülebilir. Fakat bütün nüfusun tütün içmediği ve tütün içebilecek nüfusun hiç olmazsa 15 yaşından yukarı sınıflar bulunduğu gözönünde bulundurulursa mukayesenin *olgun* nüfus başına düşen istihlâk miktarları arasında yapılması lüzumu tebarüz eder. Erkek nüfusun tütün istihlâkinde kadın nüfusa nazaran daha mühim rol oynadığı muhakkak bulunmakla beraber kadın nüfusun tütün istihlâkinde muhtelif memleketlerdeki rolü hakkında ayrı bir istatistiğe sahip bulunmadığımız için bu hususun hesabını zarurî olarak ihmal etmiş bulunuyoruz.

Olgun nüfus başına isabet eden istihlâk miktarlarının ham bir şekilde mukayesesi yine istenilen neticeyi vermeyecektir. Çünkü tütün istihlâkini tesirleri altında bulduran iki büyük âmili: Tütün satış fiyatını ve olgun nüfus başına isabet eden millî geliri (başka bir tabirle: işтира kudretini) nazarı dikkate almamak meselenin esaslarına nüfuz etmemek demektir.

Tütün satış fiyatı için nominal değil hakikî fiyatlara (yani muhtelif millî işтира kudretleri tesviye edildikten sonra elde edilen fiyatlara) istinat etmek tabii daha doğru olacaktır. Bu husus için evvelce yaptığımız bir etüdde elde etmiş bulunduğumuz «Tip amele hakikî yevmiyesile en ucuz sigaradan kaç paket (20 adetlik) alınabileceğini gösteren orijinal fiat indekslerini» mukayeseye ithali faydalı bulduk. Bu orijinal tütün satış fiyatları ilerdeki tabloda zikri geçen memleketlerdeki sahibi salâhiyet resmî ve hususî makamlarla (ticaret, iktisat, maliye nezaretleri; ticaret odaları, büyük tütün firmaları) yapılan uzun bir muhabere neticesinde elde edilmiş mevsuk malûmatdır [1].

Millî gelir rakamları ve bunlardan nüfusa göre elde edilen olgun nüfus başına millî gelir kıymetleri mahazı tablonun altında görülebileceği gibi ciddî bir etütten alınmıştır. Hattâ bu rakamlar aynı şartlara irca edilmek için Amerikan fiyat süzgeçinden geçirilmiştir.

Toplanan mevzu bahis malûmatla tanzim ettiğimiz mukayese tab-

[1] Bu hususta geniş malûmat için bakınız: Dr. Refii-Şükrü Suvla: Türkiye'de ve yabancı memleketlerde perakende sigara fiyatları hakkında mukayeseli etüd. İnhisarlar İstihbarat Bülteni No. 101, 1938.

losundan süratle bir netice çıkarabilmek için son kolonda nev'i şahsına mahsus bir müş'ir hesabını düşündük. Olgun nüfus başına istihlâk miktarının, fiyat (buradaki rakamlar, mukayaseyi basitleştirmek için ters fiyatı ifade etmektedir. Filvaki para vahidi olarak amele yevmiyesi ele alındığına göre fiyat olarak bir paket sigaranın bir amele yevmiyesinin ne miktarına tekabül ettiği tesbit edilmek icap ederdi: meselâ 1/21, 1/6 ilh...) ve olgun nüfus başına millî gelir kolonlarındaki rakamlarla mebsuten mütenasip bulunması iktiza eder. Filhakika olgun nüfus başına millî gelir yani iştira kudreti ne kadar çok olursa ve sigara fiyatı ne kadar ucuz olursa olgun nüfus başına tütün istihlâkinin de o derece yüksek olması iktiza eder.

Ters fiyatla (4 üncü kolon) olgun nüfus başına millî gelir (kolon 6) hasılı darbını olgun nüfus başına fiilî istihlâk (3 üncü kolon) miktarile taksim ettiğimiz takdirde (izah edilen bütün şartlara nazaran) elde edilen rakam küçük olduğu nisbette istihlâkin fazlalığı ve büyük olduğu nisbette istihlâkin azlığını ifade edecektir. Bu suretle tablodaki son kolon rakamlarının mukayasesi bizi uzun hesaplardan vareste kılarak neticeyi gözönüne alabilmemizi temin etmektedir.

Memleket	1 Nüfus başına istihlâk (gram)	2 Umum nüfusta olgun nüfus (15 yaşından yukarı) nisbeti	3 Olgun nüfus başına istihlâk (gram)	4 Tip amele hakiki yevmiyesile en ucuz sigaradan kaç paket (20 adetlik) alınabileceği	5 Nüfus başına millî gelir (T.L. olarak)	6 Olgun nüfus başına millî gelir (T.L.)	7 Kolon 6. × kolon 4. 3 üncü kolon
Türkiye	1165(795)	% 59	2000(1350)	21(13)	78	132	1,4
Almanya	1700	% 77	2210	6	313	406	0,7
Arjantin	3000	% 62	4840	27	302	487	2,7
Avusturya	1300	% 76	1710	11	276	363	2,3
Belçika	3600	% 77	4680	16	330	428	1,4
Danimarka	2250	% 75	3000	9	351	468	1,4
Estonya	420	% 77	550	18	168	218	7,1
Fransa	1220	% 77	1585	15	395	514	4,8
Hollanda	2450	% 69	3550	12	426	647	2,1
İngiltere	1630	% 76	2145	12	605	800	4,5
İsviçre	2000	% 75	2670	10	633	844	3,2
Litvanya	310	% 69	450	15	124	180	6,-
Macaristan	990	% 72	1380	8	181	251	1,4
Norveç	1090	% 71	1540	7	282	400	1,8
Polonya	495	% 66	750	18	142	215	5,-

Not:

- 1 ci. Kolondaki rakamlar Türkiye hariç (Türkiye için verdiğimiz rakamlar İnhisarlar U. M. neşriyatı ile etüdün başında yaptığımız hesaplara istinat etmektedir. Parantez içindeki rakamlar -3 ve 4 cü. kolonlar için de carli- İnhisar satışına ve İnhisar fiatlarına müstenittir.) Statistisches Jahrbuch f. d. Deutsche Reich 1938, the Tobacco (1930-1938), Le Tabac (1930-1938) ve T. C. İnhisarlar İstihbarat Bültenlerinden alınmıştır. Rakamlar ekseriyet itibarile 1935 senesi istihlâk miktarını göstermektedir.
- 2 ci. Kolondaki nisbetler Türkiye için «Genel Nüfus Sayımı. 1935» (T. C. İstatist. U. M. Ankara, 1937) adlı kitaptaki malûmata müsteniden hesap edilmiştir; diğer memleketler için de Statistisches Jahrbuch f. d. D. R. 1938 e müracaat edilmiştir.
- 3 cü. Kolon rakamları 1 ve 2 ci. kolonlar vasıtasile elde edilmiştir.
- 4 cü. Kolondaki rakamlar için bakınız: **Dr. Refii Şükrü Suvla**: Türkiyede ve yabancı memleketlerde perakende sigara fiatları hakkında mukayeseli etüd. İnhisarlar İstihbarat bülteni, No. 101.
- 5 ci. Kolondaki rakamlar Türkiye için «Millî Gelir» (İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937) adlı kitaptan alınmıştır; yabancı memleketler için **Colin Clark, M. A.**: Internationaler Vergleich der Volkseinkommen (Weltwirtschaftliches Archiv 47. Band 1938 I, sahife 51 ve devamı) adlı etüdden alınmış ve T. C. Merkez Bankası Bültenlerindeki (No. 34, 35) Kambiyo istatistiklerine istinaden Türk lirasına tahvil olunmuştur. Türkiye için verilen rakam 1935 senesine aittir. Yabancı memleketler için 1935-1934 seneleri vasatileri mevzuubahistir.
- 6 ci. Kolondaki rakamlar 2 ci. ve 5 ci. kolonların yardımile elde edilmiştir.
- 7 ci. Kolondaki rakamlar 3 cü., 4 cü. ve 6 ci. kolonların yardımile vücade gelmiştir.

Mukayeseli tablo hakkında herhangi bir fikri ileri sürmeden bazı ihtirazî kayıtlar dermeyan etmek mecburiyetindeyiz.

a) Türkiye'de kaçak istihlâk hesaba alınmıştır. Yabancı memleketler için, tahminî de olsa, kaçak miktarı meçhulümüz olduğu için tabii hesap edilememiştir [1].

b) Türkiyede kaçak tütün, müşahedeye istinat eden kuvvetli bir tahminle, müstehlike kilogramı 40 ilâ 50 kuruştan satılmaktadır. Halbuki İnhisar İdaresinin en ucuz sigara ve tütün satış fiyatı yine Kg. hesabı ile 200 ilâ 300 kuruştur. Kaçak müstehliklerin sigara kâğıdı için verdikleri parayı da nazarı itibara alırsak kaçak istihlâk monopole nazaran (tabii en ucuz nevilere nisbeten) asgarî üç misli daha ucuza

[1] Esaslı tütün müstahsili olmayan memleketlerde kaçak istihlâk her ne kadar istihsal memleketlerindeki kadar büyük miktarda değilse de, Belçika'dan Fransa'nın simal taraflarına yapıldığı gibi bazı mmtakalarda ehemmiyet kesbetmektedir.

mal olmaktadır. Mürekkep vasatîli bir hesap neticesi Türkiye’de tip amele yevmiyesile en ucuz neviden kaç paket sigara alınabileceği şöyle hesap olunmak iktiza eder:

$$\frac{(13 \times 795) + (39 \times 370)}{795 + 370} = 21$$

c) Yabancı memleketlerde en aşağı fiyatlı sigaraları istihlâk eden halk tabakalarının bizde olduğu gibi, nüfusun kahir ekseriyetini teşkil edip etmediği tarafımızdan kat’i surette hesap edilememiştir.

d) Bu tabloda başka bir etüdümüzden naklen kullandığımız fiyat erkammdan Arjantin, Macaristan, Norveç ve Almanya’ya ait olanları kanaatimizce pek de normal olarak tezahür etmemektedir.

Arjantin’in Umumî Harpten uzak kaldığı, harp esnasında ve nihayetinde yaptığı azîm satışlar dolayısıyla iyi bir iktisadî durumda bulunduğu, son iktisadî buhrandan nisbeten az müteessir olduğu ve memleket dahilinde de aşağı kaliteden ucuz tütün istihsal ettiği göz önünde tutulsa bile, gayri mütehassıs bir amele yevmiyesile 27 paket sigara alınabileceği biraz müsteb’at gözükmemektedir. Buenos-Aires Ticaret Odası’nın ya gayri mütehassıs amele yevmiyesini çok yüksek, yahut da ucuz sigara fiyatını (bu cihetin gayri varit olması icap eder) çok aşağı olarak bildirdiğine zahip olmamız lâzımdır.

Macaristan, Norveç ve Almanya için de Arjantin hakkında yaptığımız mülâhazanın nisbeten aksi tasavvur olunmak icap eder.

Mukayeseli tablodan netice çıkarmadan evvel Türkiye istihlâk miktarı hakkında daha bazı mülâhazalarda bulunmak icap etmektedir. Türkiye’de tütün istihlâk miktarı yalnız satış fiyatı ile müstahsil tabakanın gelirine bağlı değildir. Memleketin henüz kâfi derecede yola ve muntazam nakliyata sahip bulunmayan mıntakalarında bilhassa iklim dolayısıyla ahvali havaiyenin müsait bulunmadığı zamanlarda piyasaya muntazaman kâfi miktarda mal arz edilememektedir. Yani alınan bütün tedbirlere rağmen müstehlikin bazan satın alacak İnhisar mamulâtı bulamadığı vâkiattandır. Yol ve münakale siyasetimizin inkişafı ve İnhisar İdaresinin teşkilâtını islâhı nisbetinde bilhassa orta ve şarkî Anadolu’da istihlâk miktarının satış fiyatından ve gelirden müstakillen bir miktar artacağına şüphe edilmemektedir.

Yaptığımız ihtirazî kayıtlardan sonra mukayeseli tablo muhteviyatını tetkik edelim: Tütün istihlâkını alâkadar eden bütün şartlar muhtelif memleketlerde aynı seviyeye irca edildiği takdirde istihlâkin Almanya’da nisbeten en fazla olduğu meydana çıkıyor. Bilâhare

fazla istihlâk bakımından Türkiye, Belçika ve Macaristan aynı sıradadırlar. Yine mevzu bahis tesviyeden sonra Estonya, Litvanya, Polonya, Fransa ve İngiltere'de istihlâkin nisbeten az olduğu tezahür etmektedir.

Millî gelir ve satış fiyatı âmilleri bakımından, diğer memleketlere nisbeten, Türkiye'nin halihazır istihlâk miktarı çok yüksektir. Bunun sebeplerini şöyle izah edebiliriz:

1) Türkiye bir tütün müstahsili memlekettir. Halk ötedenberi sigaraya münhemiktir, sırf itiyat dolayısıyla ve fiyattan müstakillen çok tütün kullanmaktadır.

2) Türkiye'de halk lüksü denilen madde ve hizmetlerin (hıfzıssıha levazımı -vücut, bilhassa diş ve baş temizleme eşyası-; gazete, mecmua, kitap; tiyatro, sinema, konferans, seyahat; iyi giyim ve yeme levazımı ilâh.) satışı henüz inkişaf etmemiştir. Halk bu madde ve hizmetlere sarfedeceği paranın bir kısmını iç memlekette hemen de yegâne keyif verici madde olan tütüne (ve kısmen de içkiye) vermektedir [1].

Bütün bu mülâhazalara istinaden Türkiye'nin halihazır umumî tütün istihlâki hakkında şu neticeye varılabilir:

Türkiyede tütün istihlâki âzamî hadde hayli yakın bulunmaktadır. Mamul tütün satış fiyatları mutedil, hattâ bir çok memleketlere nazaran (satış fiyatları hakkındaki etüdümüze müracaat: zikredilmiş makale; İnhisarlar Bülteni No. 101) ucuzdur. Fiyatlarda yapılacak bir tenzilâtla satış hacmini arttırmak mümkündür. Fakat tenzilâtı koruyacak ve bir miktar kazanç temin edebilecek bir satış fazlalığı melhuz değildir. Bu noktayı daha etraflı bir surette etüdümüzün ikinci kısmında izah edeceğiz.

II

«KÖYLÜ» MAMUL TÜTÜN SATIŞ HACMİ ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER

Etüdümüzün birinci kısmında köylü tütünü satış hacmi ile inhisar satış fiyatı arasındaki alâkanın umum satış hacmi ve fiyat-

[1] Türk köylüsünün geçinme şartları için bakınız: «Türk çiftçisinin istihsal ve geçinme vaziyeti», Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi Seri: 1, No. 10. Ankara, 1938.

lara nazaran daha kolaylıkla hesap edilebileceğini söylemiştik. Filhakika, bilhassa köylü - ve geniş mikyasta halk - sigara ve tütün müstehliklerinin herhangi mutedil bir fiyat yükselişi karşısında diğer nevi inhisar mamulâtma geçmeleri hemen de imkânsızdır; çünkü köylü satış fiyatlarıyla diğer inhisar mamulâtmm satış fiyatları arasında büyük bir fark mevcuttur. İştira kudreti mahdut bulunan köylünün, köylü mamul tütünündeki mutedil fiyat tahavvüllerinden dolayı daha yüksek nevilere geçmesi ihtimali mevcut değildir.

O halde köylü mamul tütün sahasını tek nevi inhisar malı satış meselesi halinde tetkik edebiliriz.

Bir malm satış inhisarını elinde bulunduran hususî veya resmî teşekkülün azamî kazanç elde etmek için aşırı yüksek fiyat tatbik edemeyeceği ve aşırı satış fiyatı tatbik edildiği takdirde, kazancın tenakus edeceği bilinen basit bir iktisat kaidesidir.

Mübrem ihtiyaçları karşılayan (meselâ idamei hayat maddeleri) metalarm satış inhisarı elde bulundurulduğu takdirde, inhisar sahibinin nisbeten yüksek bir fiyat tatbik edilebileceği şüphesizdir. Fakat bu sahada da pek fazla ileri gidilemez. Satış fiyatı alıcının iştira kudretini aştığı zaman, bilinen bir ekonomi prensipi dolayısıyla (İkame Kanunu) inhisarın sattığı mal yerine başka bir mal kaim olur.

Satış inhisarı, kanunî veya filî bir tarzda satışın elinde bulundurduğu maddeye, azamî hasılat için, hangi satış fiyatının vazolunacağıını bildiren bir müş'ire sahiptir. Bu müş'ir mevzuubahis maddenin mütehavvil fiyatlara mukabil arzettiği talep münhanisidir. Bahsettiğimiz şekilde bir talep münhanisi çizebilmek için, piyasada aynı şartlar altında, inhisar malına muhtelif fiyatlar tatbik etmek ve her fiyata tekabül eden satış miktarını tesbit etmek lâzımdır. Derhal teslim etmek icap eder ki, sırf talep münhanisini elde edebilmek için herhangi bir inhisar sahibi satışa arzettiği malın fiyatını -müşteri kaybetmemek, satış işlerinde teşevvüşü mucip olmamak ve rizikolarla karşılaşmamak için- tahavvül ettiremez; inhisar, malının fiyatını bir takım piyasa tetkikleriyle ve kabilse malın serbest piyasada aldığı fiyatları gözönünde tutarak tesbit eder.

Tabii bu suretle tesbit edilen inhisar satış fiyatı muhakkak azamî randımına tekabül etmez. En iyi tahminler ancak bu randımına takarrüp etmek imkânını bahşeder.

T. C. İnhisarlar İdaresinin köylü mamul tütünleri talep münhanisinin tesbiti hususunda fevkalme'mul müsait bir vaziyet karşındayız; çünkü İnhisarlar İdaresi nisbeten kısa müddetler zarfında köylü sigarasına üç muhtelif fiyat tesbit etmiştir (Köylü nev'inin ihda-

sında teğrinievvel 1927 fiyatı, temmuz 932 de fiyat tenzili, 934 iptida-sında fiyat yükselişi).

Bu muhtelif fiyatlarla satış yapılan seneler sırasile 1931, 1932 ve 1934 yıllarıdır. Bu yıllarda köylü sigarası başka fiyatlarla satılmış ve başka satış hacimleri irae etmiştir. Üç fiyat ve bu fiyatlara tekabül eden satış miktarları vasıtasile tesbit edilen üç nokta vasıtasile köylü sigarasının talep münhanisini çizebiliriz. (Bakınız: Diagram No. 1, sahife 103).

Grafikteki F, F', F'' münkesir hattı fiyat tahavvülâtma karşı satış hacminin (talebin) arzettiği değişiklikleri göstermektedir. Köylü sigarasının 20 sigaralık bir paketinin maliyet fiyatı vasatî 1,44 kuruş olduğuna ve maliyet fiyatının mutedil istihsal hacmi tezeyüdüle inmedigine (T. C. İnhisarlar İdaresi maliyet hesaplarında yapılan tetkikler, istihsal mutedil miktarlarda çoğaltıldığı takdirde mamul vahid maliyetinin hissolunur derecede düşmediğini göstermektedir.) [1] göre, M, M' hattının altında kalan kısım maliyet masraflarını arzeder. Grafiğin takibinden kolayca istihraç olunacağı gibi:

1931 de (6 krş. satış fiyatı ile)	safe kâr:	6, F, M,	1,44
1932 de (4 » » »)	» » :	4, F'', M'',	1,44
1934 de (5 » » »)	» » :	5, F' M',	1,44

Satırları tarafından temsil edilmektedir.

Köylü mamul tütününün fiyat tahavvülâtma karşı talep münhanisi F, F', F'' halinde tesbit edildiğine göre, İnhisar İdaresi için en verimli satış fiyatını tesbit etmek nisbeten kolay bir keyfiyettir. Me-sele şudur: F, F'' hattı üzerinde öyle bir nokta (fiyat) intihap olunmalıdır ki, bu noktadan 1.44, M'' ve O Y hatlarına indirilecek amutlar azamî satırlı müstatili meydana getirsin.

Bu hususta daha fazla izahat vermeden F; F', F'' münhanisinin (grafikte münkesir hat olarak tezahür etmektedir) sıhhat ve kat'iyet derecesini tetkik etmemiz lâzımdır.

Münhaninin doğru olması için F, F', F'' fiyatlarına tekabül eden 1931, 1932 ve 1934 senelerindeki iktisadî şartların yani (bilhassa köylü mamul tütünü müşterisinin iştirâ kudretinin) aynı olması lâzımdır.

931, 932, 934 senelerinin iktisadî şartlar bakımından farklarını te-barüz ettirmek için o seneler zarfında köylü sigarasının belli başlı

[1] İnhisarlar U. M. nün yaprak tütün, malzeme, işçilik ve umumî masraftan teşekkül eden maliyet fiyatının tetkiki bunu göstermektedir. Bu hususta bize malûmat vermek iütfunda bulunan İnhisarlar Şube Müdürlerinden Bay Şevket ve Uhry de aynı kanaati izhar etmişlerdir.

müşterisi bulunan köylümüzün iştirâ kudreti indeksini mevsuk istatistiklere istinat ederek orijinal bir surette hesap ettik [1]. Merbut indekslerde (bakınız: Tablo II ve III, s. 101-102) görüldüğü gibi köylü gelir ve masraf indeksleri 1927 (100) itibar edilmek şartile 1931 ve 1932 de muvazi bir seyir takip etmişlerdir. 1933 ve 1934 de bu muvazi hareket bozulmuştur. Bu son iki sene arasındaki farkları talep münhanisinde tebarüz ettirmek yani bir iktisadî tesviye yapmak için F, F', F'' münhanisinde (2 numaralı diagramda) de görüldüğü gibi (bakınız: Sahife 103) bir tadil yapmak icap edecektir. 1932 ve 1934 senelerinin iktisadî şartları (bizi burada alâkadar eden şart, köylünün iştirâ kudretidir) aynı değildir. Halbuki iki hâdiseyi muvaffakiyetle mukayese edebilmek için, bu hâdiseleri aynı şartlar içinde tetkik etmek icap eder. Etüdümüzde köylü mamul tütün satışının, fiyat tahavvülâtına karşı hassasiyetini ölçüyoruz. Maksadımız, halihazır fiyatları tenzil edildiği takdirde satış hacmi artmasının bu tenezzülden mütevellit ziyânı kapayıp kapayamayacağını tesbittir.

932 de fiyatlar tenzil edilmiş ve satış bir miktar artmıştır. 934 de fiyatlar tekrar bir miktar yükseltilmiş ve satış hacmi bir miktar düşmüştür. Fakat bu iki senede köylünün iştirâ kudreti aynı değildir [2]. Yapacağımız iş, tetkikimizde bu iştirâ kudreti farkını hesaplarımızda izaledir. Farkı izale için şöyle bir muhakeme yürütüyoruz:

932 de fiyatlar indirilmiş ve satış artmıştır. 934 de fiyatlar çıkarılmış ve satış pek az azalmıştır. Fakat 934 de köylünün iştirâ kudreti 932 ye nazaran daha yüksektir. O halde eğer 932 de köylünün iştirâ kudreti 934 dekinin aynı olsaydı, acaba satış hacmi ne olacaktı? 932 deki hakikî satış hacminde bu tadilâtı yapabilmek için şu metoda müracaat ettik:

Köylünün iştirâ kudretinde 1932 senesile 1934 senesi arasında bu son sene lehine bir fark vardır. Bu farkı hesap için İnhisarlar İdaresinin devrei hesabiyesi olan malî seneyi nazarı itibare alarak yeni bir indeks yaptık [3]. Bu indekse nazaran 1932 (1932-33 malî senesi) de köylünün kuvvei iştiraiyesi 1927 ye nazaran % 15 artmıştır. 1934 de artış %39'dur. Şu halde, 1934 de 1932 ye nazaran %21 bir kuvvei iştiraiye fazlalığı vardır. Bu vaziyeti tesbit ettikten sonra, diagram

[1] Bizzat hesapladığımız indekslerin tanziminde bilhassa: Türkiye Millî Geliri (Başvekâlet Konjonktür Servisi, 1937); İstatist. Um. Müdürlüğü neşriyatı, T. C. Merkez Bankası bültenlerinde bu hususa dair kıymetli malûmat, Türk çiftçisinin istihsal ve geçinme vaziyeti, (zikredilmiş eser) gibi kaynaklardan istifade ettik.

[2] Bakınız: Tablo II ve III, sahife 101 ve 102.

[3] Bakınız: Tablo IV, sahife 102.

I de ele aldığımız iki seneyi 1932, 1934 köylü işira kuvveti bakımında aynı şartlara irca edelim:

IV üncü tabloda (sahife: 102) görüldüğü gibi, 1934 malî senesinde (İnhisarlar devrei hesabiyesi malî sene itibariledir) köylünün işira kudreti 1932 malî senesine nazaran %21 nisbetinde artmıştır. O halde 1932 senesi şartlarını 1934 senesi şartlarına irca için köylünün 1932 senesinde 934 senesi işira kudretine sahip bulunduğunu farzetmemiz icap eder. Bu faraziye neticesinde köylünün 1932 senesinde işira ettiği mamul tütünden %21 nisbetinde fazla satın alması icap ederdi. Fakat nüfusumuz 1932, 1934 arasında senede %2,3 hesabıle %4,6 artmıştır [1]. Bu bakımdan da 1932 senesi satışının %4,6 fazla olması iktiza ederdi. Binaenaleyh 1932 senesi şartlarını 1934 senesi şartlarına irca için 1932 satış hacmini %25,6 $(21 + 4,6 = 25,6)$ miktarında çoğaltmak lâzımdır. Şu halde, 1932 senesi farazî satış miktarı [2]:

$$\frac{5.106.000 \times 125,6}{100} = 6.413.136 \text{ kg. eder.}$$

1932 senesi hakkında lâzım gelen tadilât yapılnca merbut 2 No. lu diagram meydana gelmektedir (s. 103).

Bu uzun mülâhazalardan sonra, şimdi köylü mamul tütün fiyatının içinde bulunduğumuz şartlar (1939 harbinden evvel) içinde en verimli seviyede bulunup bulunmadığını 2 numaralı diagramda hesap edelim:

(Safî kazanç sm² itibarile)

Satış fiatı	Gayri safi hasılat	Maliyet	Safî kazanç
6 kş.	(7,5 × 3,5)	— (1,8 × 3,5)	= takriben 20
5 »	(6,25 × 5,75)	— (1,8 × 5,75)	= » 25,5
4 »	(5,— × 7,80)	— (1,8 × 7,80)	= » 25

[1] Bakınız: Genel Nüfus Sayımı 1935. (zikredilmiş eser). Artma nisbeti bu eserdeki resmî malûmat vasıtasile hesap edilmiştir.

[2] Tütün mükeyyif bir maddedir. Biz Türkiye'de tütünü geniş köylü tabakasının mahdut mükeyyiflerinden addettiğimiz için hesaplarımızda tütün istihlâkile millî gelir arasında riyazî bir muvazene gözettik. Mükeyyif istihlâki hakkında muhtelif düşünceler ve beynelmilel istatistikler için bakınız: Franz Zizek: Beitrage zur deutschen Statistik, 1936, sahife 194 de Prof. Gerloff'un makalesi.

T A B L O — II

*Türk köylüsünün sattığı belli başlı mahsulâtın
satış fiyatı tahavvülâtı*

Sene	Gıda maddeleri indeksi	Ham maddeler indeksi	Vasatî indeks
1927	100	100	100
1928	109	100	105
1929	98	102	100
1930	69	73	71
1931	86	83	85
1932	89	75	82
1933	77	93	85
1934	102	106	104
1935	115	111	113
1936	110	122	116
1937	101	104	103

*Türk köylüsünün satın aldığı belli başlı
eşyanın satış fiyatı tahavvülâtı [1]*

Sene	¹ Şeker	³ Petrol	² Bez	⁴ Tuz	² Deri	¹ Demir	Yekûn	İndeks
1927	45	25	100	6	84	7 =	519	100
1928	42	26	107	6	83	7 =	531	102
1929	40	27	115	6	64	8 =	511	100
1930	38	23	109	6	60	8 =	477	92
1931	36	21	88	6	51	7 =	408	78
1932	37	21	81	6	45	6 =	382	73
1933	37	25	75	6	45	6 =	382	73
1934	37	25	78	6	48	8 =	396	76
1935	30	25	86	4	56	9 =	410	79
1936	25	25	74	3	56	9 =	381	73
1937	25	20	77	3	65	13 =	394	76

[1] Köylünün mübrem ihtiyaçlarını karşılayan emtianın satış fiyatlarından elde edilen bu indekste mallara mübremiyetlerine göre emsal verilerek «pondere» bir vasatî hesap edilmiştir.

T A B L O — III

Sene	Köylünün sattığı eşyanın fiyat indeksi	Köylünün satın aldığı eşyanın fiyat indeksi
1927	100	100
1928	105	102
1929	100	100
1930	71	92
1931	85	78
1932	82	73
1933	85	73
1934	104	76
1935	113	79
1936	116	73
1937	103	76

T A B L O — IV

Mali sene	Köylünün sattığı eşyanın fiyat indeksi	Köylünün aldığı eşyanın fiyat indeksi	Köylünün iştirak kudreti indeksi
1927	100	100	100
1932/33	84	73	115
1934/35	109	78	139

1927 de köylü tarafından satılan ve alınan eşya fiyatları indeksleri nisbeti $\frac{100}{100} = 1$ dir. 1932 de bu nisbet $\frac{84}{73} = 1,15$ olmuş, yani iştirak kudreti 1927 ye nazaran % 15 artmıştır. 1934 te nisbet $\frac{109}{78} = 1,39$ olduğuna göre iştirak kudreti yine 1927 ye nisbeten % 39 artmıştır.

Köylü iştirak kudreti 1934 te 1932 ye nazaran $\frac{1,39}{1,15} = 1,21$ olmuş yani %21 artmıştır.

